

HAVASRÉTI JÓZSEF

„*HOGY VOLNÉK ÉN ÍRÓ?*”
SZÁNTÓ PIROSKA ÍRÁSAINAK KRITIKAI
RECEPCIÓJÁRÓL¹

„*HOW COULD I BE A WRITER?*”
ON THE CRITICAL RECEPTION OF PIROSKA SZÁNTÓ’S
WRITINGS

Absztrakt

Szántó Piroska (1913–1998) festő és grafikus 1982-ben jelentkezett *Bálám számára* című első kötetével, mely önéletrajzi írásait tartalmazta. A festőművész szerző jelentkezését az irodalomban lelkesen üdvözlötte a kritika. Jelen tanulmány a Szántó szépirodalmi munkásságára vonatkozó kritikai fogadtatást elemzi: szerzői státuszát (műkedvelő vagy hivatásos), írásainak műfaji besorolhatóságát (novella, emlékezés, önéletrajz), valamint írásainak viszonyát képzőművészeti munkásságához.

Kulcsszavak: Szántó Piroska, önéletrajz, képzőművészet, kritikai fogadtatás, szépirodalom

Abstract

Piroska Szántó (1913–1998), painter and graphic artist, published her debut volume, *Bálám számára* (Balaam’s Donkey), in 1982, which contained her autobiographical writings. The painter-author’s debut was enthusiastically welcomed by critics. This study analyzes the critical reception of Szántó’s literary work: her status as an author (amateur or professional);

¹ Tanulmányom az 1945 és 1948 között aktív Európai Iskola művészcsoporthoz kapcsolódó irodalmi kapcsolataival foglalkozó nagyobb kutatásom részeként készült. A Szántóval foglalkozó eddig publikált részeket lásd: HAVASRÉTI József, »Absztrakt akartam lenni. Haladó. Avantgarde«, *Szántó Piroska és az Európai Iskola kapcsolatáról*, Szépirodalmi Figyelő, 2024/3, 55–71.; »1954«. Szántó Piroska *Szamizdat* című írásáról” in DOBOVICZKI Attila és KERESZTESI József (szerk.), *Tettek és szövegek. A hatvanéves Szigjártó Zsolt köszöntése*, Pécs, Médianegyed Egyesület, 2024, 89–99.

the genre categorization of her writings (short story, memoir, autobiography); and the relationship between her writings and her work as a visual artist.

Keywords: *Piroska Szántó, autobiography, fine arts, critical reception, belles-lettres*

Szántó Piroska (1913–1998) írói pályája azzal kezdődött, hogy Juhász Ferenc felkérte arra, ő is publikálja visszaemlékezéseit az *Új Írás* folyóirat „Pályám emlékezete” sorozatában.² Ily módon hatvanhárom éves korában debütált íróként; ami azt jelenti, hogy az 1982-es *Bálám számara* megjelenésekor egy közel hetvenéves, elsőkötetes szerzőt ünnepelet az irodalmi élet.³ A *Bálám számara* mind szerkezetét, mind életrajzi anyagát tekintve ugyanúgy valamiféle „rapzodikus emlékirat”, miként a folytatást illetően, az *Akt* megjelenésének idején a kritika megállapította.⁴ A *Bálám számara* újabb kiadása (*Bálám számara és a többiek* cím alatt) egyrészt tizenegy írással bővült, ugyanakkor az első kiadás bizonyos darabjai (így a Vaszary-, a Ferenczy Béni- és a Bibó-portrék), valamint az interjúk kimaradtak.⁵ Az írások sorrendje is megváltozott; összefüggő életrajzi ív kibontására nem törekedett a szerző. Ugyanazok a súlypontok, fordulatok, élmények (sikerek, kiállítások, utazások, barátságok, szerelmek) és traumák (sanyarú gyerekkor, illegalitás, háború, zsidóüldözés, a Szálasi-, majd a Rákosi-korszak félelemmel átszótt mindennapjai) ismétlődnek; a későbbi szövegek pedig újra és újra napirendre tűzik, illetve újraírják azokat.

Írásainak műfaját nehéz meghatározni. Beskatulyázhatatlanok. Par excellence nem novellák, mert ahhoz túlságosan szubjektívek, önéletrajzi töltésűek; s önéletrajznak sem nevezhetjük, mert nem egyetlen összefüggő vagy több egymásba kapcsolódó írásműről van szó. Egyes epizódok többször is föltűnnek, kihagyások, törések vannak, az egymást követő történetek összefüggései meg-megszakadnak.⁶

Bay Endre fenti sorai talán arra is utalnak, hogy itt nem egyszerűen szerkesztési problémákról, hanem egy tehetséges (és a saját területén immár nevet szerzett) *kívülálló* írói önkényéről van szó. Szántó vélhetően (könyveinek és történeteinek mozaikos szerkezetéből kikövetkeztethetően) úgy írt, ahogy épp aktuálissá váltak számára a dolgok, majd különféle ciklusokba rendezte a kész szövegeket. Figyelemre méltóak azok a törekvések, melyek

² BÉLÁDI Miklós, „A józan derű írója. Szántó Piroska: Bálám számara”, *Jelenkor*, 26. évf. 11. szám (1983):1048–1050, 1048. Vö. SZÁNTÓ Piroska, „Áll egy meggyfa”, *Új Írás*, 16. évf. 11. szám (1976):115–128. Később ez került a *Bálám számara* kötet élére, immár „Pályám emlékezete” címmel. Lásd: SZÁNTÓ Piroska, *Bálám számara*, Budapest, Szépirodalmi, 1982, 9–23.

³ SZÁNTÓ Piroska, *Bálám számara*, i.m.

⁴ FÖLDES Anna, „Szántó Piroska, Akt” *Kritika*, 23. évf. 11. szám (1994), 34–35, 35.

⁵ SZÁNTÓ Piroska, *Bálám számara és a többiek* i.m.

⁶ BAY Endre, „Szántó Piroska, Bálám számara”, *Alföld*, 35. évf. 6. szám (1984): 82–83, 82.

arra irányulnak, hogy Szántó könyveinek strukturátlanságát valamiféle pozitívumként tüntessék fel, így például a játékos-szeszélyes „festői” motívumkezelés egyik lehetséges formájáról szólva:

Miből látni a könyvet olvasgatva, hogy a szerzője festő? A motívumkezeléséből. [...] És ahogy a festő egy motívumot újra és újra megfest, ha a munkájának természete azt kívánja, úgy mondja el Szántó Piroska újra meg újra a maga történeteit, hol más összefüggésbe helyezve és kibővítve, hol épp sok mindent kihagyva közülük. Ez pedig arról tanúskodik, hogy valami olyat tud, amit sokszor az írók maguk se mernek tudni.⁷

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy a *Bálám számara* (1982), az *Akt* (1994), valamint a *Bálám számara és a többiek* (1997) szöveganyagának, illetve az ezekbe foglalt életrajzi anyag tematikus egységeinek (Horthy-korszak, üldözések, az Európai Iskola, a Vas István-szerelem, a sztálinizmus évei, külföldi utazások stb.) egymáshoz való viszonya, illetve az egybeszerkesztés logikája elég nehezen követhető. Az Európai Iskolához kötődő részek értelmezésének szempontjából lényeges körülmény, hogy Szántó írói munkássága több évtizeddel a csoport megszűnése után bontakozott ki. Az erről az időszakról alkotott képet nem csupán az időbeli távlat teszi viszonylagossá és változékonnyá, alakulásában sajátos lélektani szempontok is közrejátszanak: Szántó írásait erősen átszövik a sértettség és a neheztlenség (valamint a kompenzáció) motívumai.⁸

Szántó Piroska szerzői státusza több szempontból is rendkívül izgalmas. Egyrészt mert egy szépíróként bemutatkozó *képzőművészről* beszélünk, ennek megfelelően a könyveiről írott bírálatok is folyamatosan tematizálják a Szántó Piroska festői-grafikai, illetve irodalmi stílusa közötti hasonlóságokat és kölcsönhatásokat. Szintén a szerzői státuszhoz kapcsolódik az a kérdés, hogy Szántó Piroska egyáltalán mennyiben tekinthető írónak, vagy csak hirtelen felindulásból tollat ragadó hírességnek, afféle szakmai kívülállónak. Végül itt említhetők azok a dilemmák is, melyek írásainak műfaji besorolhatóságát firtatták, hiszen történetei meglehetősen nehezen illeszthetők be a kínálkozó olyasféle zsánerskatulyákba, mint a novella, az elbeszélés, az életrajz, az emlékirat. Írásait továbbá erősen meghatározza az anekdotikus jelleg, és ismeretes, hogy a korabeli irodalmi értékhierarchiában az anekdota műfaját nem becsülték sokra. Mindenesetre Szántó írásai a Kádár-korszak irodalmi anekdotisztikájának olyan képviselőivel együtt is joggal vizsgálhatók, mint például Galsai Pongrác, Karinthy Ferenc, Abody Béla.

⁷ VÖRÖS István, „A kolorista író (Szántó Piroska: Akt)”, *Kortárs*, 39. évf. 4. szám (1995): 98–101, 101.

⁸ Lásd erre: HAVASRÉTI, *Absztrakt akartam lenni...*

Noha Szántó igen határozottan kijelentette, hogy nem tekinti magát írónak („hogyan lennék én író...”), lelkes kritikusai szerint Szántó Piroska bizonyított, *ő igenis író*, és az írószereptől való elhatárolódás csupán szerénykedés, illetve kötelező mentegetőzés, amit egy kívülállótól elvárnak. Itt említhető a felhatalmazás kérdése is: Szántó külön kiemelte, hogy az *Akt* tulajdonképpen Vas István nagy önéletrajzi regényfolyamának folytatása, illetve lezárása volna, amire a költő még halála előtt adott megbízást („felhatalmazást”) feleségének:

- Fejezd be a könyvet, ha én nem tudnám – súgta, de tisztán és érthetően –, tudod, meddig akarom írni.
- Pistukám, ez hülyeség! Nem tudok én úgy írni!
- Azért csak fejezd be, a magad módján! – Ezt már egészen hangosan mondta, de el is fáradt bele, és megint elmerült, ezúttal csak pár percre, aztán megint felélenkült a szeme:
- Fejezd be!⁹

A Vastól kapott felhatalmazás kérdése önmagában is kritikai toposzá vált Szántó Piroska utolsó könyveinek recepciójában, ugyanakkor tovább erősítette írói státuszának Vas Istvánhoz kötését, ami egyrészt nem volt feltétlenül szerencsés, másrészt (úgy tűnik) valóban megfelelt valamiféle, a haldokló költő által a feleségére testált írói feladatnak. Ezt a szerzői önértelmezést és a Vastól származó „felhatalmazás” gesztusát többen magától értetődőnek tekintették,¹⁰ de Vörös István például a Vas és Szántó írói modora közötti különbségekre is utalt, megjegyezve, hogy az *Akt* aligha olvasható Vas István utolsó önéletrajzi kötetének valamiféle befejezéseként.

Az *Akt* a *Cím nélkül* elején olvasható invokáció ellenére sem Vas István emlékiratainak folytatása vagy befejezése. Vas István emlékirata mackós járású, lassú, megfontolt, a történéseket folyamatukban felmutató alkotás. A változásokra, külső és belső mozgásokra koncentrálnak. Nagypika. Szántó Piroska tűzrölpattant prózája képeket, jeleneteket rögzít, egy-egy csomópont körül kristályosodik ki, és nem áll össze novellafüzéernél szorosabb egészé. Vas István sokkal elszántabban törekszik az objektivitásra, Szántó mindent saját – magával ragadó – személyisége szemszögéből néz.¹¹

Mindez azonban nem vonja kétségbe a „felhatalmazás” tényét, csupán a megvalósulás eltérő jellegére és minőségére utalt. Vas István tisztelője és a házaspár közeli barátja, Réz Pál hasonló távolságtartással fogalmazott azt illetően, hogy az *Akt* Vas István önéletrajzi

⁹ SZÁNTÓ PIROSKA, *Cím nélkül*, in SZÁNTÓ PIROSKA, *Akt*, Budapest: Európa, 1994, 73–79, 73.

¹⁰ FÖLDES ANNA, *Szántó Piroska, Akt*, 34.

¹¹ VÖRÖS ISTVÁN, *A kolorista író...* 99.

regényfolyamának a feleségre testált lezárása lehetne vagy volna. A következőket írta Szántónak:

Pista tudta, hogy miért mondja: folytasd. Bármilyen kegyetlenül is hangzik, a nyomozás most már végleg félbeszakadt, bármilyen izgatottan figyeltük is, nemcsak, nem is elsősorban az eredményt, hanem a nyomozó módszerét, hangját technikáját. És folytathatatlan. De pótnyomozás elképzelhető, – hogy a végsőkhig feszítsem a metaforát. Senki sem tudja, persze, jobban mint te, hogy mi történt és hogy történt. Az is nyilvánvaló, hogy az a bizonyos módszer, hang, technika nem vehető át – a tiéd más, más lesz. Pista könyvének legnagyobb erénye, azt hiszem, az elemzés volt, a tények, figurák, gondolatok aprólékos analízise, szétszedése, – és az összefüggések, a legtávolabbi összefüggések megmutatása. A te legnagyobb erényed – eddigi írásaid alapján – a megérzékítés, a megjelenítés, a valóságélemek észrevevése és ábrázolása – és egy merőben másféle humor mint a Pistáé. Erről, mármint ennek az irodalmi megjelenéséről nagy kár volna lemondanod – lemondanunk. Az szinte csak másodlagos, hogy az események további menete – vagy retrospektív motívumok – is kiderüljenek. Ebből viszont az is következik, gondolom, hogy te nem fogsz regényt írni, bonyolult összefüggésekkel, utalásokkal, elő- és utó-vonatkozásokkal átszőve, nagy kompozícióban, hanem mozaikokat – novellákat fogsz írni egy-egy alakról, epizodról, helyzetről, problémáról. Neked ez az erősséged, ebben vagy jó.

Mármost a *Cím nélkül*-nek, ezért is és ettől függetlenül két nagy hibája van. Az egyik: a Pista végakarata és a novellisztikus rész sehogy sem illeszkedik egymáshoz: az első túl komoly, tragikus, a második groteszk, burleszk. A másik: a Sz. Miklós-történet novellának túl kevés és túl sok. Ahhoz, hogy az az éjszaka igazán erős és teljes legyen, megjelenítésében nagyobb háttér és több esemény kellene hozzá: tudnunk kell, miért jelentős ember Sz. Miklós, kik a mellékszereplők, feszültebbnek, talán csattanósabbnak is kellene lennie a történetnek. A kulcs-vonatkozások miatt csak jelzel, sejtetsz, épp azt nem mered használni, ami – mondom – erősséged, a plasztikus, színes megjelenítést, mely végül megtalálja az arányokat is, – legjobb írásaidban, kedvenceimben, a balatoni Déry-portréban, a Vasnéni-ben, A Bowden-zsinórban, A Károlyi-címerben, stb. Ott csöppet sem zavart, hogy tudtam – és az avatatlan olvasó is tudja –: kulcs-írással van dolgunk, valóságos alakokkal, és ezeket az elemeket a szerző – jó, ne legyen író, ha nem akarod, bár szerintem juszt is az vagy –, a szerző novellává kerekíti, művészetté lényegíti át, ahogy az esztéták mondják nagy képpel.¹²

¹² Réz Pál levele Szántó Piroskának, Budapest, a keltezés hiányos, év nélkül, július 12-re keltezte. 2 gépelt lap. Szombathelyi Képtár Művészettörténet Adattára, Szántó Piroska hagyaték, MA 10 653. sz.

Réz Pál is utal Szántó önmagával kapcsolatos (bár talán csak megjátszott) kétségeire („hogyan is volnék író”), hangsúlyozva: „szerintem juszt is az vagy”. A levélből az is kiderül, hogy Szántó eredetileg az *Akt*-ban szereplő Szentkuthy Miklós-történettel¹³ valahogy egybedolgozva szerette volna a *Holm*-ban megjelentetni szóban forgó írását. Ettől Réz Pál és a szerkesztőség udvariasan elzárkóztak; végül a Szentkuthy-történet az *Akt* későbbi szövegében a *Cím nélkül*-től elválasztva jelent meg.

A Szántó-írások kritikai visszhangját illetően elmondható, hogy a kritikák olykor kettős mércét alkalmaztak: vérbeli író, ha dicsérni óhajtják, de ha a gyengébben sikerült részek kerülnek előtérbe, akkor „maga se tartja magát annak”.¹⁴ A Szántóval kapcsolatban gyakran idézett szerzői mentegetőzés legfőbb forrása a *Bálám samara* első kiadásához mellékelt papírkönyvjelző szövege, melyben Szántó látszólag szerénykedő, valójában nagyon is önérzetes és kissé „hepciáskodó” stílusában ezt olvashatjuk: „Hogy volnék én író, mikor hatvanhat éves koromban jelent meg első írásom?” Majd: „Aztán micsoda ízléstelenség, hogy egy író felesége írni kezd, mi vagyok én, »írogatni« akarok? Mikor festeni sokkal jobb!”

Érdekes adalék a fentiekhez, hogy képzőművészeti munkásságának kritikai megítélését illetően Szántó Piroska írásai elég sok sérelmet hordoznak (a *képzőművészeti* színtér képviselői részéről), míg irodalmi sérelmet egyáltalán nem. Az irodalmi közvélemény elfogadta tehetséges tollforgatónak. Tudott úgy írni, hogy érdeklődést keltsen, jól kezelte a rendelkezésére álló írói stílusesszközöket (színes hasonlatok és részletek, harsány humor, „mesélős” történetmondás), de mégsem úgy, hogy könyvei tudomásul vehetők legyenek azokban a diskurzusokban, melyek a nyolcvanas-kilencvenes évek hazai irodalmi életét és irodalomkritikáját foglalkoztatták.

Nemcsak Szántó könyvei esetében, hanem általában véve is, ha valamilyen híresség, illetve más szerző, aki valamely területen már korábban nevet szerzett magának, szépirodalmi művekkel jelentkezik, bizonyos sztereotip kérdések merülnek fel. Valóban író-e az ilyesféle szerző, és ha igen, milyen értelemben az? Ha szövegei nem olyanok, vagy gyökeresen mások, mint amit az irodalmi közvélemény irodalomnak tekint, akkor milyen érvekkel lehet beemelni a szóban forgó szerzőt az irodalomba, netán miként lehetne kiseprűzni onnan? Ezek a dilemmák Szántó Piroska könyvei esetében is felmerültek. A konszenzus hamar kialakult: Szántó Piroska igenis író, hiszen írásai nemcsak hogy átmentek a kiadói szűrőn (most tekintsünk el nagyvonalúan attól, hogy a kultúrpolitika egyes számú irányítója a család barátjának számított, a művét megjelentető kiadó nagytekintélyű

¹³ Szántó Piroska és testvére, Szántó Anna, valamint Korniss Dezső (akkor még Szántó Anna férje) meglátogatták Szentkuthy Miklóst pasaréti lakásán. A történet szerint a vendégeskedés a Szentkuthy által rendezett orgiává fajult, minek egy pontján az író meg akarta erőszakolni Szántó Piroskát. Lásd: SZÁNTÓ Piroska, *Akt*, Budapest, Európa, 1994, 75–77.

¹⁴ Lásd: KARTAL Zsuzsa, „Emberarcú állatok, virágok (Szántó Piroska, *Bálám samara*)”, *Művészet*, 26. évf. 4. szám (1985): 42–43, 43; FÖLDES Anna, *Szántó Piroska, Akt*, 34.

igazgatója ugyancsak a Vas–Szántó házaspár barátja volt, továbbá a szerző férje a korszak egyik legjelentősebb költőjének és írójának számított), nos, *Szántó Piroska író*, mert amit produkált, irodalmi szöveg, irodalmi hatásközökkel, irodalmi erényekkel: „könyve nem alkalmi kacérkodás egy másik műzsával, nem személyes és történelmi indiszkréción – hanem irodalom”.¹⁵

Melyek voltak Szántó Piroska írásainak főbb karakterjegyei, hogyan látták őt kritikusai? Kiemelték írásainak erősen *szenzuális*, sőt *testies* karakterét.¹⁶ Kiemelték áradó *humorát*, melynek azonban bizonyos korlátai is felismerhetők voltak: harsány, lármás, csípős-célzatos, olykor kifejezetten goromba, olykor durván ítélkező humorról beszélünk. A kritikusok zöme egyetértett abban, hogy Szántó írásai tele vannak jól megírt helyzetekkel, karakterekkel, történetekkel. Tud atmoszférát teremteni. Bőséges élményanyaggal rendelkezik, és ezt hatásosan tudja elmesélni. „Szántó Piroska remek mesélő, sok írónk megirigyelhetné, egyenletesen folyó, arányos, telített elbeszélő modoráért”.¹⁷ Néha szóba kerültek Szántó írásainak bírálható-vitatható, gyengének mutakozó pontjai is. Megemlésték írásainak erősen anekdotikus karakterét.¹⁸ Kifogásolták, hogy nem szelektál, a színes locsogás, a bennfentes pletyka, illetve a valóban megragadó történetek gátlás nélkül keverednek írásaiban.¹⁹ Utaltak rá, hogy szeret ítélkezni, durván leszól vagy leteremt másokat. Szántó védekezett, a kellemetlen emberek klasszikus magamentségét felhozva, miszerint a kíméletlenséget (ahogyan ő látta: a feltétlen „őszinteséget”) csak a *barátaival* szemben engedi meg magának; az agresszív hang, a sértő tolakodás, a fölényes kioktatás, a goromba hangnem tulajdonképpen a szeretet jele. Mint Szabó Magdát durván leteremtő egyik kirohása kapcsán megfogalmazta: „És erre én is összeszedtem a bátorságomat, mert nagy bátorság kellett ahhoz, hogy a szemébe mondjam az egyetlen kifogásomat ellene, abban az örült és belőlem máig kiirthatatlan meggyőződésben, hogy annak, akit szeretünk, meg kell mondani az igazat...”.²⁰ Néha bántóvá válik a szubjektivitás mértéke, ahogy Vörös István diplomatikusan fogalmaz.²¹ Az Ottlik-portrék például (nem vitatva, hogy az *Iskola a határon* írója nem volt éppen kellemes ember) elég ríktóak, szinte torzképek; a Pilinszky-portrék ugyancsak.

Kitérőnek tűnhet, de érdemes foglalkozni azzal, hogy Szántó Piroska írásai könyvének megjelenésekor, 1982-ben milyen irodalomtörténeti, illetve kritikátörténeti szituációba

¹⁵ FÖLDES Anna, *Szántó Piroska, Akt*, 35.

¹⁶ BÉLÁDI Miklós, *A józan derű írója...*, 1050.

¹⁷ BÉLÁDI Miklós, *A józan derű írója...*, 1050.

¹⁸ SZÁSZ Imre, „Bálám számára. Szántó Piroska könyve”, *Tükör*, 20. évf. 8. szám (1983): 2.

¹⁹ FÖLDES Anna, „Szántó Piroska, Bálám számára és a többiek”, *Kritika*, 23. évf. (1998): 41–42, 41.

²⁰ SZÁNTÓ Piroska, *Akt*, 221. Egyébként a nagy bátorság csak ahhoz kellett, hogy Szántó a szemébe vágja Szabó Magdának: mennyire rosszul áll neki a rajta lévő ruha.

²¹ VÖRÖS István, *A kolorista író...* 98–101, 99, 100.

csöppentek bele. Az akkor sokakat foglalkoztató „prózaforulat” és Szántó Piroska novellái között ugyan aligha találunk összefüggéseket, mégis érdemes felfigyelni arra, hogy a róla cikkező kritikusok mintha a posztmodern „szövegirodalom” térhódításához képest, ahhoz viszonyítva fogalmazták volna meg Szántó jelentőségét vagy írásainak egyes pozitív karaktervonásait. Többen utaltak rá, hogy ezek a könyvek valamiképpen *kárpótolják* az olvasót, azoknak is irodalmi élményt szereznek, akik idegenkednek a kísérletezésektől, az elvontkodástól, attól, hogy az olvasóra terhet rójon a szöveg. De a színes részletek, a bőven ömlő történetek kárpótolják az olvasót Szántó írásainak bizonyos belső hiányosságait illetően is.²² „Legnagyobb szépírói erénye az, hogy nem íraskodik, semmiféle »irány« nem érdekli. Az ő ars poeticája egészen egyszerű: mesél”.²³ Ebből következően Szántó írásai alternatívák: egyrészt a prózaforulat írói által termelt „fejfájdító” értelmetlenségekhez, másrészt a „céhbeliek” körében általában művelt irodalom csiszoltságához, fölényes szakmai jártasságához képest.

Az bizonyos, hogy a Bálám számára komoly meglepetés és váratlan öröm: születik még jó mesélő honunkban, és ott, ahol nem várnánk, szövetségre léphet a mese az értelemmel, a humor a komolysággal, a derű a tragédiával. Erőltetés, elméletieskedés nélkül, mintha mindez olyan könnyen, és magától értetődően menne. [...] Szántó Piroska nemigen törődött azzal, hogy szabályos novellákat írjon, nem foglalkozott a prózaírás mesterségbeli kérdéseivel, az irodalom irodalmi oldalával; az meg végképp távol áll tőle, hogy az elbeszéléstechnika elméleti, nyelvi vonatkozásain töprengjen. Élményirodalom ez a javából, s épp azért jó, mert kendőzetlenül, keresetlenül az, – Szántó Piroska nem akar más lenni annál, aki ő maga.²⁴

Béládi írása itt érdekes fordulatot vesz, hiszen egyrészt mondhatná mindezt valamiféle ironiával is, de érezhető, hogy célja másféle, így mintegy vázolja az *ellenpólust*, ahol igenis foglalkoznak ezzel (tehát a prózaírás mesterségbeli kérdéseivel), és az eredmény az ő esetükben bizonyára sokkal professzionálisabb, rangosabb, „céhbelibb”, de hát mit tegyünk: Szántó Piroska őszinte és színes prózája annyival élvezetesebb.²⁵ Hasonló húrokat pengetett

²² Ezek a kérdések ott válnak izgalmassá, ha felmerül, vajon Szántó festészete, mutatis mutandis, esetleg nem valamiféle „kárpótló” festészet-e.

²³ FELEKI László, „Szántó Piroska”, *Könyvvilág*, 27. évf. 12 (1982): 30.

²⁴ BÉLÁDI Miklós, *A józan derű írója...*, 1048. Ne feledjük: ezt az a kritikus írta, aki Esterházy Péter *Termelési regénye* kapcsán deklaráta: olyan korszak következik, melynek prózáját ő érti is, meg nem is; lásd: BÉLÁDI Miklós, „Az új érzékenység és az elbeszélés személyessége” in Uő, *Válaszutak*, Budapest, Szépirodalmi, 1983, 374–393 382.; valamint KULCSÁR SZABÓ Ernő könyvét, mely Béládi megjegyzésére felhívta a figyelmemet; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Akadémiai, 1993, 144.

²⁵ Hangsúlyozni szeretném, hogy ezek a megjegyzések Szántó korabeli *pozíciójának* jobb megértését célozzák; Béládinak az Esterházy-prózával kapcsolatos elemzéseit kitűnő írásoknak tartom.

(amúgy Béládira is hivatkozva) mintegy tíz évvel később Vörös István is, aki szerint „hiba lenne valamiféle elbeszélői én vagy »teremtett világ« konstruálását számon kérni a könyvön, amire nem is tett ígéretet”.²⁶ Itt az olyasféle fogalmak, mint „elbeszélői én”, „teremtett világ”, „konstrukció”, a korszak, tehát a nyolcvanas-kilencvenes évek aktuális elméleteinek jellegzetes szaknyelvi fordulatai voltak.²⁷ Azzal, hogy bizonyos elméleti megközelítések irreleváns voltát hangsúlyozza, Vörös azt is érzékelteti, hogy Szántó Piroska „tűzről pattant” prózája mennyire eltér az akkoriban mértékadónak (és persze divatosnak) tekintett irányzatoktól, a posztmodern írásmódtól és a metafikcióval történő kísérletezésektől. Ugyancsak „kísérletezés” versus „olvashatóság” (itt csak feltételes) dilemmájára utal Vörös István azon megjegyzése, miszerint „meglehet, a *kritikus* egyre elégedettebben dörzsölgetné a kezét, de mi, *olvasók* lecsúsznánk nem egy utánozhatatlan leírásról...”²⁸

A *Bálám számara* irodalmi értékeit a kritikusok többsége (érthető módon) összekapcsolta azokkal a karakterjegyekkel, melyeket Szántóra mint *képzőművészre* jellemzőnek tartottak:

Éles a tekintete, úgy raktározza el emlékezetében a dolgokat, hogy azok pontosan, csillogón, életszerűen visszaidézhetőek. Mindegyik érzékszerve így van beállítva: nemcsak elméjével, érzelmeivel, hanem a testével is emlékezik. Írásaiból ez az érzékszervi, szenzuális öröm is kicsap s az író ezen a ponton találkozik a képzőművésszel, a képek alkotójával.²⁹

Kerényi Grácia a *Vigília* folyóirat lapjain Béládinál nagyobb súlyt helyezett a könyv nyugtalanító aspektusaira. Értelmezése a címből indul ki, *Bálám számara* ugyanis azért kezdett el beszélni, mert gazdája verte őt (Mózes IV. 22.). Ebből kiindulva a Szántó életét ifjúkorában meghatározó borzalmakat, majd a vélt vagy valós szakmai igazságtalanságokat Kerényi recenziója a szerző „megveretésének” stációiként értelmezi. Ugyanakkor a bibliai kép Szántó szepírói debütálásának értelmezése is: „ha ő, a festő, írni kezd, ez annyira meglepő, mint a szamar megszólalása”.³⁰ Érdekes látni, hogy míg Béládi írása a Szántó könyvében meghatározó szerepű vészorszakkal kevesebbet foglalkozik, és főként a sztálini évek rémségeit hangsúlyozza, addig Kerényi Grácia írásában (talán azért is, mert őt is deportálták 1944-ben) határozottan felmerül nem csupán a zsidók üldözése (a zsidó származás konkrét említése nélkül), hanem közvetve az ezzel kapcsolatos *többségi felelősség* kérdése is: „különös érzékenységgel vall arról, amit a legközelebről tapasztalt meg, amit

²⁶ VÖRÖS ISTVÁN, *A kolorista író...*, 100.

²⁷ Csak két fontos könyvre utalnék a korszak irodalmából: Cs. GYIMESI ÉVA, *Teremtett világ*, Bukarest, Kriterion, 1983; KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Budapest: Kozmosz Könyvek, 1984.

²⁸ VÖRÖS, *A kolorista író...*, 100. [Kiemelések tőlem – H. J.]

²⁹ BÉLÁDI, *A józan derű írója...*, 1050.

³⁰ KERÉNYI, *Szántó Piroska...*, 475.

az e földön, e hazában születettek szenvedtek el vagy mértek egymásra”.³¹ Talán Kerényi Grácia sorai hívják fel leginkább (noha talán akaratlanul is) a figyelmet a Szántó könyveit jellemző egyik ellentmondásra: a történetei mélyén rejlő-lüktető „sötét mag” (Kerényi szavaival élve „a sok kis és nagy iszonyat”) és az igencsak harsány szövegfelszín közötti meglepő kontrasztra.

Szántó Piroska sikeres írónak bizonyult: megragadó elbeszélésmódja, szarkasztikus humora, erős karakterrajzai, érzéke a groteszk helyzetek megragadásához érdekfeszítővé formálják írásait. Mindennek mélységet kölcsönöz a Szántó által birtokolt élményanyag súlyossága, annak mind tragikus és elborzasztó, mind humoros regisztereivel. A háború előtti évekkel, az üldözésekkel, majd a sztálini korszakkal foglalkozó részek súlyosabbak, egzisztenciálisan telítettebbek, noha ezeket is áthatja a Szántót jellemző kissé harsány, olykor goromba humor. Az írói erények dacára a *Bálám szamara* lapjait ugyancsak meghatározza valamiféle disszonancia. A Szántó által kultivált mesélős, köznyelvi fordulatokban tobzódó elbeszélői stílus néha meghökkentő kontrasztot képez az elborzasztó személyes traumák és rémítő történelmi tapasztalatok világával. Ráadásul a könnyed hangvételen gyakran áttör a vélt vagy valós sérelmek miatt érzett neheztelés. Ha Szántó írásait a pályatárs festőművész Bálint Endre (szép)irodalmi munkáival³² vetjük össze, azt láthatjuk, hogy míg Bálint a rá jellemző szürrealista-szürrealisztikus látásmódnak és képvilágnak köszönhetően volt és lehetett „szépíró”, addig Szántónak kiemelkedő érzéke volt a helyzetteremtéshez, a mesélős történetmondáshoz, illetve a figurák plasztikus felidézéséhez. De éppen itt jelentkezik egy újabb kettőség: Bálint egész életpályáját végigkísérte az írói munka (kritikák, esszék, versek, novellák), és ezek dekoratív stílusához *képest* hat mondjuk az időskori *Életrajzi törmelékek* kissé terjengősnek és laposnak, míg Szántó Piroska esetében egyszerre és csak viszonylag későn jelentkezett a szépíró és az emlékező, saját bevallása szerint különösebb előzmények nélkül.

³¹ *Uo.* 476.

³² Lásd: BÁLINT Endre, *Hazugságok naplójából*, Budapest, Corvina, 1972; *Életrajzi törmelékek*, Budapest, Magvető, 1984; *Sorsomról van szó. Írások, versek, esszék, egyebek*, Budapest, Magvető, 1987.

Bibliográfia

- „»1954«. Szántó Piroska *Szamizdat* című írásáról” in *Tettek és szövegek. A hatvanéves Szijártó Zsolt köszöntése*, szerk. DOBOVICZKI Attila és KERESZTESI József, Pécs, Médianegyed Egyesület, 2024, 89–99.
- BÁLINT Endre, *Életrajzi törmelékek*, Budapest, Magvető, 1984.
- BÁLINT Endre, *Hazugságok naplójából*, Budapest, Corvina, 1972.
- BÁLINT Endre, *Sorsomról van szó. Írások, versek, esszék, egyebek*, Budapest, Magvető, 1987.
- BAY Endre, „Szántó Piroska, Bálám számára”, *Alföld*, 35. évf. 6. szám (1984): 82–83.
- BÉLÁDI Miklós, „Az új érzékenység és az elbeszélés személyessége” in Uő, *Válaszutak*, Budapest, Szépirodalmi, 1983, 374–393.
- BÉLÁDI Miklós, „A józan derű írója. Szántó Piroska: Bálám számára”, *Jelenkor*, 26. évf. 11. szám (1983): 1048–1050.
- Cs. GYIMESI Éva, *Teremtett világ*, Bukarest, Kriterion Kiadó, 1983.
- FELEKI László, „Képiró-Szépíró, Szántó Piroska”, *Könyvvilág*, 27. évf. 12. szám (1982): 30.
- FÖLDES Anna, „Szántó Piroska, Bálám számára és a többiek”, *Kritika*, 27. évf. 2. szám (1998): 41–42.
- FÖLDES Anna, „Szántó Piroska, Akt”, *Kritika*, 23. évf. 11. szám (1994): 34–35.
- HAVASRÉTI József, „»Absztrakt akartam lenni. Haladó. Avantgarde«. Szántó Piroska és az Európai Iskola kapcsolatáról”, *Szépirodalmi Figyelő*, 23. évf. 3. szám (2024): 55–71.
- KARTAL Zsuzsa, „Emberarcú állatok, virágok (Szántó Piroska, Bálám számára)”, *Művészet*, 26. évf. 4. szám (1985): 42–43.
- [https://doi.org/10.1016/0045-8732\(85\)90100-7](https://doi.org/10.1016/0045-8732(85)90100-7)
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A magyar irodalom története 1945–1991*, Budapest, Akadémiai, 1993.
- KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A zavarbaejtő elbeszélés*, Budapest, Kozmosz Könyvek, 1984.
- SZÁNTÓ Piroska, „Áll egy meggyfa”, *Új Írás*, 16. évf. 11. szám (1976): 115–128.
- SZÁNTÓ Piroska, *Akt*, Budapest, Európa, 1994.
- SZÁNTÓ Piroska, *Bálám számára*, Budapest, Szépirodalmi, 1982.
- SZÁNTÓ Piroska, *Bálám számára és a többiek*, Budapest, Európa, 1997.
- SZÁSZ Imre, „Bálám számára. Szántó Piroska könyve”, *Tükör*, 20. évf. 8. szám, február 20. (1983): 2.
- VÖRÖS István, „A kolorista író (Szántó Piroska: Akt)”, *Kortárs*, 39. évf. 4. szám (1995): 98–101.